

Palágyi Menyhért

Tér és idő

*A német eredetiből fordította és magyarázó jegyzetekkel,
kommentárokkal ellátta: Székely László (MTA BTK Filozófiai Intézet)*

In

Észlelés és fantázia

Válogatás Palágyi Menyhért írásaiból

Szerkesztette

Bogdanov Edit – Székely László

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó
Budapest, 2017

A kötet *A magyar filozófiatörténet narratívái (1792–1947)* című,
K104643 számú OTKA-kutatás keretében, az OTKA támogatásával készült.

Az itt következő szöveg **a kiadói korrektúra előtti** változat. **A fordítást és az ahhoz csatolt kommentárokat, jegyzeteket a szerzői jogi törvény védi!** Kérjük a Gondolat Kiadónál megjelenő végleges kiadás alapján, a szerző, a fordító, a tartalmazó kötet, a cím és az oldalszám pontos megadásával hivatkozzon rá vagy idézzon belőle. Köszönjük!

10.

Tér és idő

(Raum und Zeit)

Ausgewählte Werke von Prof. Dr. Melchior Palágyi. Band II. *Wahrnehmungslehre*. Beiträge zur Metaphysik der Physik. Mit einer Einführung von Dr. Ludwig Klages.¹

Leipzig: Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1925, 106–123. o.

Fordította, jegyzetekkel, kommentárokkal ellátta: Székely László, MTA BTK Filozófiai Intézete

---

¹ Nincs információnk arról, hogy Palágyi e tanulmánya, mely egyik legkiérleltebb és egyben – a „vak látás” elemzésének, illetve *a tapintás és a szem általi látás* benne bevezetett fogalmának köszönhetően – egyik legjelentősebb írása, élete során bárhol is megjelent volna. Így keletkezése tekintetében bizonytalanságban vagyunk: csak annyit állapíthatunk meg tartalma és Klages erre vonatkozó utalása alapján, hogy valamikor *A fantázia elmélete* után íródhatott. (A fordító megjegyzése.)

A fordító megjegyzései:

i) A jelen tanulmány két kulcsfogalma a „Tastschauen” és a „Gesichtsschauen”, amelyeknek szó szerinti fordítása a ma uralkodó nyelvhasználatban a „tapintás általi nézés” és a „látóképesség általi nézés” volna. Ugyanakkor (bár a tanulmány első felében e megoldás is működne) a második rész fogalomtársításai miatt a „Schauen” szót annak korábban gyakrabban használt, és az osztrák nyelvújrásban ma is elterjedt alternatív jelentését követve „látás”-nak fordítottuk. [Vö.: „Selig sind die reinen Herzens; denn sie werden Gott schauen.” (Máté evangéliuma 5:8 Luther fordításában.)] Mivel az ennek nyomán adódó „látóképesség általi látás” kifejezés itt félrevezető volna, hiszen éppen arról van szó, hogy a tapintás is „lát”, azaz az is egyfajta – mégpedig a szem képességénél alapvetőbb – látóképességet hordoz, fordításként a „szem általi látás” kifejezést választottuk. (Tartalmilag tekintve a rövidebb „tapintó látás” versus „szemlátás” megoldás is működik, de stilisztikai okokból nem ezek mellett döntöttünk.)

ii) A tanulmány végén önálló szóként megjelenő „Schauung”-ot Palágyi mind „Schauen”-tól, mind az „Anschauung”-tól különböző terminusként vezeti be: azt mint belső, „lelki” élményt határozza meg, és a virtuális mozgással tekinti azonosnak. Maga a „Schauung” szó egyik tradicionális jelentése az időbeni „előrelátás”, illetve a „jövőbelátás”, s teológiai tartalmára gondolva a „látomás” szó is szóba jöhetne fordításaként. S e megoldások működne is, hiszen a virtuális mozgás Palágyinál a valós mozgásokat anticipálja, illetve e szót egy olyan lelki élményre, egy olyan lelki „látomás”-ra vonatkoztatja, mely még nem jutott el a tudatba, de már a tudomásra jutás küszöbén található. A filozófus elméletében ugyanis nem az érzet, de nem is az érzethez kapcsolódó érzés, hanem az ezek által generált „látomás” (beleértve ebben a tapintóérzék általi „látomás”-t is) az, amellyel lezárul a pre-észlelési vitális folyamat, és ez az, amely végül a tudat számára közvetíti az érzetet – illetve amelyet a tudat közvetlenül észlel. (Lásd pl. a *Természetfilozófiai előadások* 14. – a második kiadás 15. – fejezetének elejét, vagy a fantázia-tanulmány megfelelő bekezdéseit, illetve Bogdanov Edit tanulmányát e kötetben.) A filozófus a Székely Bertalan festészetével és a Petőfi költészetével foglalkozó írásaiban ugyanakkor következetesen a „látomány” kifejezést használja hasonló tartalommal, illetve pontosabban a „látomás” szóhoz képest a „látvány”-hoz némileg közelebbi értelemben. Ezért a „Schauung” fordításként végül Palágyinak ezt a magyar nyelvű tanulmányaiban használt speciális terminusát választottuk.

iii) Fontos hangsúlyoznunk, hogy a „látás” e tanulmányban szereplő terminusa nem azonos a látás szokásos metaforikus értelmével („látom” = „értem”, „fölfogom”), mivel ez az utóbbi egyértelműen intellektuális tartalmú. Palágyi viszont itt a „látás”-on egy olyan folyamatot ért, amely megelőzi a tudat működését, illetve magának a látás tárgyának észlelését, és csak később, az észlelés folyamatában jut a tudat tudomására.

1. Térre és az időre vonatkozó első kérdésünk a következőképpen hangzik: mily élmények alapján szerzünk tudomást róluk? A szokásos nézet szerint egyáltalában nincsenek ilyen élmények, mivel amit megélünk, azt valamiképpen érzékelünk vagy éreznünk kell. A tér és az idő viszont nem olyan, ami érzékelhető vagy érezhető volna, habár valamily ismeretlen módon kétségen kívül észlelhetővé válnak számunkra. Éppen ez volna a tér és az idő nagy talánya: nem tudjuk, miképpen szerzünk tudomást róluk. – Mások, akik azt hiszik magukról, hogy mélyebbre látnak, Kanttal együtt fölteszik, hogy a tér és az idő élménye nem csupán nem létezik, hanem egyben a legfölsőlegesebb a világon, mivel a tér és az idő székhelye eredendően elménkben található, tehát nem csupán élmények révén ismerhetjük meg őket, hanem sokkal inkább elménk az, amely a kívülről jövő, formátlan érzetanyagnak tér- és időbeli formát kölcsönöz. Röviden: mi magunk vagyunk azok, akik a világszínpadot – a teret és az időt – belülről kivetítve megalkotjuk.

E fölfogást sokan csodálták, ám úgy tűnik számunkra, hogy az a teret és az időt – nem annyira az isteni, mint inkább – az emberi szellemben lakozó csodaként állítja elénk, amely mindenhol észlelhető, de sehol sem adódik élményként. Mi ezzel szemben nyíltan képviseljük azt a nézetet, miszerint *csupán az észlelhető, ami valamiképpen megélhető*. Ezt a tételt az észlelet tana – és ezzel valamennyi természettudomány – alapelvének tartjuk. Az, hogy a térnek és az időnek kivételt kellene képeznie ez alól, és hogy azokat, annak ellenére, hogy mindenhol észlelhetőek, semmiféle élmény nem közvetíti, csupán önámításnak tűnik számunkra, amelybe az ember könnyen beleesik, ha élményeiről nem ad megfelelően számot magának. Az észlelet tanának minden erőfeszítést meg kell tennie annak érdekében, hogy rámutasson azokra a tényleges élményekre, amelyek által tudomást szerezhethetünk a térről és az időről. Mert csak akkor juthatunk el észlelőtevékenységünk – és ezzel valamennyi természeti történés – mélyebb megértéséhez, ha ezen élményeket föltárjuk.

Az élményeknek van egy olyan fajtája, amely nem érzet- vagy érzésjellegű, és ezért könnyen áttekinthetünk rajta. Ezen élmények közé tartozik például, ha mozgást kezdeményezünk, ám az kivitelezetlenül marad. Ilyenkor egy sajátos, pusztán belső lendületben ragadunk meg, mintha az egész testet vagy annak egy részét, pl. a lábat, a kezét, az ujjat bizonyos értelemben mozgatnánk,

miközben ennek ellenére a test vagy a testrész nem jön mozgásba. Ennek a már a kezdeményezésekor eltorlaszolt vagy megszüntetett, csupán a belső lendületben jelen lévő mozgásnak paradox, de jól ismert élményét *virtuális mozgásnak* nevezem. E virtuális mozgás könnyen szembetűnővé válik, ha geometriai figurákkal tudományos, illetve alakzatokkal művészi indíttatásból foglalkozunk. Ilyenkor azt vesszük észre magunkon, hogy kezünkkel a kérdéses formák vonalait vagy fölületeit végigsimítjuk, anélkül persze, hogy ez a mozgás maga ténylegesen megvalósulna. Ez pedig nem más, mint a térbeli alakzatok teljesen akaratlan, *virtuális* utánzása, lerajzolása, modellálása.

Sokkal gyakrabban észlelnénk magunkban ilyen virtuális mozgásokat, ha nem állnánk a szem általi látás révén adódó élményeink erős befolyása alatt, amelyeket a gyakorlati érdekek vezetnek, s amelyek természetükből adódóan a virtuális mozgásokat látszólag eltűntetik. Ezért célszerű, hogy az alakzatok észlelését elsőként ne ép szemű személyeknél, hanem vakoknál vagy egyenesen vakon születetteknél tanulmányozzuk. Azt kérdezzük: miképpen észleli a vak az alakzatokat? És ezzel összefüggésben: miképpen jut el az alakzatok tisztán fantáziabeli szemléletéhez, azaz miképpen képzelel el azokat magának? A válasz iránt aligha támasztható kétely: az alakzatokat kizárólagosan csak valódi, azaz *aktuális tapintó mozgásokkal* észlelheti. Ha pedig azokat csupán belül szemléli, azaz csak elképzelel, akkor ezt éppenséggel csupán *virtuális mozgások* segítségével képes megvalósítani. A tábla négyszögletű alakját tehát annyiban veszi észre, amennyiben valóságos tapintó mozgásokat végez szélei mentén, és annyiban képzelel el egy négyszöget, amennyiben virtuális mozgások révén belül létrehozza azt. A térbeli alakzatok szemlélete mintegy tapintó kezében lakozik, amelyre nem csupán a valóságos tapintó mozgásokat, hanem, ami itt a fő kérdés, térszemlélő képességének virtuális mozgásait is vonatkoztatja. Ha *belső élettendületének* (innerer Lebensschwung) azon rejtett mozdulatai hiányoznának, amelyet virtuális mozgásnak nevezünk, nem rendelkezne a térbeli alakzatok szemlélésének képességével, sőt egyáltalában nem volna térszemlélete, hiszen az alakzatok szemlélése a térszemlélet valamennyi összetevőjét – így a hosszúságot, az irányt, az elhelyezkedést s így tovább – egyesíti magában. És álljon bármennyire is összehasonlíthatatlanul fölötte a látó személy térszemlélete a vakénak, végső alapföltételében – a virtuális mozgásban – megegyezik vele. Így a látó számára észlelőképesége tekintetében a legalapvetőbb fölvilágosítást a vak nyújtja, ami által újból megerősítést nyer, hogy a jólétben dőzsölő csupán a nélkülöző legelemibb szükségleteit látván eszmél saját életére.

2. Fontos megjegyeznünk, hogy az újszülött virtuális mozgása még nagyon hiányos, és fokozatos kifejlesztése a csecsemőkor első szakaszának egyik fő feladata. A gyermek életének ezen első, még kielégítő módon messze nem vizsgált korszakát az első száz napnak fogjuk nevezni, és fő jellegzetességeként azt hangsúlyozzuk, hogy *e korszakban az érzékelő élet és a mozgó élet még majdnem teljesen elkülönül egymástól*, ami azt jelenti, hogy a kettő között összeköttetést teremtő hídverésnek e korszakban kell történnie. Sőt, a virtuális mozgás alapvető jelentősége éppen abban rejlik, hogy funkciója az újszülött még kapcsolat nélküli szenzuális és motorikus élete közötti összeköttetés kialakítása. Mivel az embrionális korszakban sem a szenzuális, sem a motorikus élet nem alakulhat még ki, érthető, hogy e két életkomponens a születés után megjelenve még nem állhat érintkezésben egymással egy már előre készre huzalozott pályán. Az érzetek és a mozgások kapcsolatának hiánya a megfigyelő számára a csecsemő mozgásának belső gyámoltalanságában és koordinálatlan voltában mutatkozik meg. Két nagy trükköt kell a csecsemőnek első száz napja alatt megtanulnia és begyakorolnia: azt, hogy egy meghatározott irányba tekintsen, és hogy kezét egy adott irányba kormányozza. Ezek pedig olyan komoly fejlesztési feladatok, amelyek csak a fokozatosan kifejlődő virtuális mozgás révén oldhatók meg. Ki kell fejlődnie a *látás* képességének, és be kell illeszkednie egyik oldalról a tulajdonképpeni érzékelő élet, másik oldalról a mozgó élet közé, hogy a kettőt egymással összekösse. A virtuális mozgásnak tehát kettős vitális feladatot kell teljesítenie: 1. Össze kell kapcsolódnia az érzetekkel, nevezetesen a tapintás- és a látásérzettel, hogy ezáltal az alakatlan, csupán minőségi érzeteket alakzatok térbeli szemlélésévé fejleszthesse tovább; 2. a csecsemő gyámoltalan-koordinálatlan mozgásának fokozatosan belső formát, koordináltságot kell kölcsönöznie.

Különös, de mindeddig sohasem mutattak rá pozitív módon arra, ami a csecsemő mozgásában tulajdonképpen hiányzik. Fölfogásunk szerint mindenekelőtt a virtuális mozgás általi koordináció az, ami még nincsen meg nála. Egy mozgást koordinálnak nevezünk, ha megvalósulását olyan lelki mozdulat (seelischer Schwung)² előzi meg, amely pályájának alakját többé vagy kevésbé pontosan előre meghatározza. Mi, fölnöttek képesek vagyunk arra, hogy tudatosan és szándékosan idézzünk elő magunkban ilyen lelki mozdulatot; akaratlagosan hozzuk létre azt, és éppen ezért képesek vagyunk arra, hogy *fölfedezzük*. Érezzük a készletet a mozgás kivitelezésére, pl. arra, hogy átugorjunk egy árok fölött, és eközben fölfedezzük a virtuális mozgást. Ha azonban a virtuális mozgást csupán a tudat segítségével volnánk képesek létrehozni, nem volna indokolt azt az ember eredendő élményei egyikeként megnevezni, mivel ez a megjelölés csak olyan élményeket illet meg, amelyek a tudat hozzájárulása nélkül is fölléphetnek. Éppen ezért hívjuk föl a figyelmet arra, hogy a virtuális mozgás kezdeti kifejlődése a csecsemőkor első szakaszába esik, amikor is a virtuális mozgásra irányuló tudat vagy akarat szóba sem jöhet. A csecsemő belső állapotának ismertetőjegyét adjuk meg tehát akkor, amikor azt mondjuk róla, hogy érzékelő élete már eleven, hiszen már érzékenységet mutat a hőmérsékletre és a világosságra. Mégis, heteknek kell elteltéig addig, amíg a csecsemőletben való szunnyadásból való fölébredés eljut odáig, hogy a gyermek érzékelőtevékenysége egyre meghittebb kapcsolatba kerül a virtuális mozgással – azaz látóvá válik, és a látásnak és a kézmozgásnak a belső elevenesség új vonását kölcsönözi. Ez a térszemlélet kibontakozásának titkokkal teli időszaka.

3. Az észlelet tana ma még meglehetősen kezdeti állapotban van, mivel épületének fontos építőkövei hiányoznak. Nem ismeri azokat az élményeket, amelyek összességükben az emberi szellem észlelőtevékenységét lehetővé teszik; azt véli, hogy elboldogul a pusztá „érzetek”-kel vagy „szenzuális benyomások”-kal, és az észlelést egyedül ezekre alapozhatja. Azt a filozófiai irányzatot, amely ebben az alaptévedésben leledzik, „szenzualizmus”-nak nevezik, és a XVII. századból származik. Fejlődésének csúcspontját viszont csupán a XVIII–XIX. században érte el, de még ma is befolyással bír a művelt és tudományos körök gondolkodására, bár hitele gyorsan hanyatlik. Azt, hogy meddig juthatunk a pusztá „szenzuális benyomások”-kal, legjobban a néhány hetes csecsemő szemlélteti, akiben a látás, az irányított tekintet és a mozgás képessége még kifejlődésének csíráállapotában rejtekezik. Ha a természet úgy gondoskodott volna az emberről, mint amiképpen ezt a szenzualista filozófia föltételezi, akkor az emberi nem teljesen életképtelen volna, mivel nem csupán értelmileg kifejlődésének életalapzata hiányozna, hanem vitalitását tekintve is messze elmaradna az emlősök, a madarak, a kétlábúak és a halak mögött, amelyek rendelkeznek alaklátással. A pusztá szenzuális benyomások vagy érzetek ugyan elkerülhetetlenek az észlelet létrejöttéhez, ám csak olyan fölszíni, *bevezető* élményt képviselnek, amely pusztán minőségek közvetítésére képes, és semmiképpen sem térbeli alakzatokéra, és amelynek szüksége van még egy lényegesen más természetű kiegészítésre is annak érdekében, hogy az észlelet számára életalapzatul szolgálhasson.

Ezt a kiegészítést pedig éppen a virtuális mozgás kínálja. Nélküle nem csupán a szenzuális és a motorikus élet különülne el egymástól, hanem – ami hasonló jelentőséggel bír – a különböző érzéki funkciók közötti kapcsolat is szükségképpen elveszne. Az újszülött, különösen az első hetekben, valójában egy olyan állapotban található, amelyben a különböző érzettípusok közötti kapcsolat még hiányzik. Ezt az állapotot egyenesen az érzékelő élet „anarchiá”-jaként jellemezhetnénk, ha ez a kifejezés nem volna félrevezető. Az „anarchia” ugyanis nem csupán a fönnálló, hanem a keletkezőben lévő összefüggés fogyatékos voltát is jelenti, és ez az utóbbi már nem illik a csecsemőre. *A csecsemő érzékelő élete a kialakulóban lévő összerendeződés állapotában van, és*

---

² Palágyi terminológiájában itt *A természetfilozófiai előadásokhoz* és *A fantázia elméletéhez* képest változás állt be: e tanulmányában a vegetatív élet fölötti vitális szférát jelölő „animal”, illetve „animalisch” kifejezés helyére a „seelisch” kerül, a „vitális” pedig jóval kevesebbszer – mindössze négy alkalommal –, és ekkor is csak olyan konkrét összetételekben szerepel, mint „vitális földadat” vagy „vitális összerendeződés”, és nem általános terminológiaként. A „vitális versus pszichikai/szellemi” ellentétpár helyére pedig a „Seele/seelisch versus Geist/geistig” pár kerül, ami óhatatlanul is a Ludwig Klages *Der Geist als Widersache der Seele* című későbbi művében megjelenő póluspárt idézi föl az olvasóban. (A fordító megjegyzése.)

éppen az a kérdés, hogy *miképpen állhat fenn összehasonlíthatatlanul különböző, nem azonos természetű (disparate) érzettípusok* (így például a szem általi látás- és a tapintásérzet) *között kapcsolat*. Mivel ezt az alapvető kérdést mindeddig nem vetették föl kellő nyomtatékkal, nem kerülhetett kidolgozásra az élmények közötti kapcsolat elmélete, tehát az észlelet valódi tana sem. Ennek nyomán pedig kézenfekvőként az a gondolat adódott, hogy maga az emberi szellem vagy a nous (intellektus, értelem) az, amely ezeket a különböző természetű érzettípusokat egymással összekapcsolja. Ám igazán rossz sora volna a csecsemőnek, ha érzéki funkcióinak természetes összerendeződéséhez előbb arra kellene várnia, hogy értelmi tevékenysége fölébredjen, miközben fordítva, szellemi fejlődésének elengedhetetlen időbeli előfeltételét éppen érzéki funkcióinak vitális összerendeződése képezi. A különböző érzéki funkcióknak, legyenek bármennyire eltérő természetűek, és tűnjenek bármily áthidalhatatlanoknak is, a belső élet és átélés (Erleben) révén össze kell kapcsolódniuk egymással, azaz léteznie kell egy olyan *központi élménynek* (Erlebniss), amely valamennyi élmény (Erleben) vitális összefüggését lehetővé teszi, és ezáltal a később működésbe lévő szellemi észlelőtevékenység alapjait képezi. Magától értődően egy újabb típusú, a korábbiakhoz hozzáadódó érzéki tevékenység e megkívánt kapcsolatot *nem* hozhatja létre, mivel az csak az egymással kapcsolatban nem álló érzettípusokat szaporítaná.

Nos, érvényes azonban az a lelki törvény, miszerint az olyan különböző érzettípusok, mint például a tapintás- és a szem általi látásérzetek, legyenek ugyan bármily eltérő természetűek, mégis megegyeznek egymással annyiban, hogy egy tisztán lelki „lendület”-et (einen rein seelischen „Schwung”) keltenek, amely azután kifejezetten alkalmas arra, hogy azokat egymással összekapcsolja. Ez a lelki lendület vagy virtuális mozgás tehát az a keresett központi élmény, amely az érzéki funkciókat egymással, és egyáltalában az érzékelőtevékenységet a motorikus tevékenységgel összhangba hozza és összekapcsolja. Csak éppen a virtuális mozgást sohasem szabad valóságos mozgásként fölfogni, hanem csupán az utóbbi lelki megfelelőjeként. A fiziológusok már Ernst Heinrich Weber³ (1846)⁴ híres kísérlete óta közel jutottak ahhoz, hogy a virtuális mozgásokat fölfedezzék, és ezáltal egy új észlelettant alapozzanak meg. Weber ugyanis rendkívüli ügyességgel és sikerrel elemezte azt az ismertényt, hogy egy kísérleti személy, ha bőrét egy adott helyen megérintik, csukott szemmel is képes e helyet közelítőleg meghatározni. Weber azzal az elvi jelentőségű kérdéssel szembesült, amely az észlelet tana egészének alapját képezi: miképpen lehetséges az, hogy egy tisztán minőségi (és többé-kevésbé intenzív) érintés- és nyomásérzet egyúttal adatot tartalmazhat az érintés helyére vonatkozóan is? A kortárs filozófia azonban nem volt képes megoldani ezt az alapvető problémát, és még a kifinomult szellemű Lotze is csupán körülírta a kérdést, amennyiben a tapintásérzethez hozzárendelt egy járulékos érzetet, az érintés helyéről információval szolgáló úgynevezett „lokális jelzés”-t. Bármily találó is azonban ez a névadás, egyáltalában nem tartalmaz semmiféle fölvilágosítást arról, hogy az élmények milyen ismeretlen típusához kellene egy ilyen „lokális jelzés”-t hozzákapcsolni.

4. Ha valaki megszabadítja magát attól az előítélettől, hogy valamennyi élményünknek vagy érzet-, vagy érzéstípusú élménynek kell lennie, és a saját maga által szerzett tapasztalat alapján elismeri, hogy léteznek „virtuális mozgások”, akkor könnyen meg tudja magyarázni, min alapul az a képesességünk, hogy becsukott szemmel is közelítőleg meg tudjuk adni a helyet, ahol bőrünket éppen megérintették. Azt fogja mondani, hogy az érintés érzete közvetlenül egy olyan virtuális mozgásban folytatódik, amely utalást tartalmaz az érintés helyére. Ha tehát realizáljuk ezt a virtuális mozgást, akkor sikerülni fog közelítőleg meghatározni azt a helyet, ahol az érintés történt. Tehát a

³ Ernst Heinrich Weber (1795–1878) orvosról van szó, akit a kísérleti pszichológia megalapítójának tartanak. Az érzékeléssel kapcsolatos munkásságáról ismertetést és további irodalmat találunk az alábbi kötet bevezetőjében: *E. H. Weber on the Tactile Senses*. Ed. and translated by H. E. Ross and D. J. Murray. 2nd Edition, Erlbaum (UK): Taylor & Francis, 1996. (A fordító megjegyzése.)

⁴ Palágyi itt Webernek 1846-ban, Rudolf Wagner *Handwörterbuch der Psychologie* című kézikönyvében megjelent „Tastsinn und Gemeingefühl” című tanulmányára gondol (481–588. o.). Online lásd: <http://echo.mpiwg-berlin.mpg.de/ECHOdocuView?url=/permanent/vlp/lit31294/index.meta&viewMode=auto>. A művet 1905-ben a Wilhelm Engelmann Kiadó Lipcsében – önálló könyv formában – újból kiadta. E kiadás online elérhető itt: <https://archive.org/stream/tastsinnundgeme00unkngoog#page/n0/mode/2up> (A fordító megjegyzése.)

virtuális mozgás az, amely az érintést „lokalizálja”: a virtuális mozgás a „lokális jelzés”, amelyet Lotze hiába keresett. Azt a helymeghatározó képességet, amely az érintés érzete nyomán keletkező virtuális mozgásból származik, „tapintás általi látás”-nak („Tastschauen”) fogom nevezni. S végső alapjában ezen a tapintás általi látáson nyugszik térészlelésünk.

Rögtön hangsúlyoznunk kell, hogy az újszülött a tapintás általi látás képességét nem hozza magával a világra kész, kifejlett formában, hanem az csak fokozatosan fejlődik ki nála, és általa ösztönözve kezdődik el a látás másik típusának, a szem általi látásnak (Gesischtsschauen) *párhuzamos kifejlődése* is. Ámbár paradoxul csenghet, de a látás e két típusa közül a tapintás általi látás az elsődleges. A szem általi látásnak alá kell rendelnie magát a tapintás általi látásnak, és meg kell tanulnia hozzáigazodnia annak érdekében, hogy egy bizonyos értelemben kifejlődhessen, és ne maradjon ingatag. Bármennyire magasan fölötte is állhat a szem általi látás a primitív tapintás általi látásnak, az előbbinek mintegy mégis erre az utóbbira kell támaszkodnia annak érdekében, hogy egyáltalában fennmaradhasson. Ezt a sajátos viszonyt a következő hasonlattal szemléltethetjük: ismeretes, hogy a hályoggal operált személynek a tulajdonképpeni látást az operáció után először meg kell tanulnia, mivel újonnan elnyert látóképességét előbb összhangba kell hoznia a tapintás általi látással, hogy egyáltalában működőképes legyen. Ez az az időszak, amikor a szem általi látás megtanul a tapintás általi látásra támaszkodni. Hasonlóképpen, minden normális csecsemőnél jelen van egy olyan kezdeti időszak, amikor a szem általi látásnak mintegy a tapintás általi látáshoz kell tanulni járnia annak érdekében, hogy szárnyra kellhessen.

Ez majdnem hihetetlenül hangzik, mert úgy hat, mintha a szemével látó személy számára egy időre a vakot rendelnék vezetőül. Ám könnyen belátható, hogy szervezetünk eredendően arra törekszik, hogy környezetével mindenekelőtt a bőr felszíni részével való közvetlen érintkezés révén lépjen összeköttetésbe, mégpedig oly módon, hogy ez a primitív összeköttetés a szemnek a fény világával való magasabb szintű kapcsolatának is alapját képezze. A világtérben való orientáció későbbi feladat, amely természetesen csak a szem általi látás és a szem általi észlelés révén gyakorolható, ám a csecsemőnél kezdetben a saját bőrön – nevezetesen a szopó ajkakon és a tapintó ujjbegyeken – föllépő hely- és kiterjedéslélményről van szó. A tér ember általi észlelésének egésze eredendően a tapintás általi látásra van hangolva: ez egy olyan tény, amelyet geometriailag úgy fejezhetünk ki, hogy testünk bőrfelülete nyújtja a három hozzátartozó főtengellyel azt a *természetes koordináta-rendszert*, amelyre végső fokon az egész megfigyelhető kozmosz vonatkozik. Éppen elemi volta miatt különösen szükséges hangsúlyoznunk ezt a tényt, mert figyelmen kívül hagyása vezetett el napjainkban az ellentmondások azon rendszeréhez, amely a relativizmus neve alatt vált ismertté. Ahhoz, hogy ezeket az ellenmondásokat meghaladjuk, a tapintás és a szem általi látás viszonyát részletesebb vizsgálódásnak kell majd alávetnünk. Mindenekelőtt azonban a tapintás általi látást kell elemeznünk, mivel ezen fogalom nélkül az észlelés szisztematikus tanának kidolgozása elképzelhetetlen.

Az, amit Weber a bőr „helyérzék”-ének nevez, annak megsejtését tartalmazza, amit mi itt mint tapintás általi látást vezettünk be. A „helyérzék” népszerű kifejezése egy olyan misztikus képességet jelöl, melynek funkciója annak a régiónak meghatározása, ahol a bőr éppen érintést szenvedett el. Ez a kifejezés azonban, eltekintve attól, hogy semmit sem mond a kérdéses képességről, túl szűk, hiszen egészen általánosan véve itt térérzékről, valamint különösképpen *irányérzékről* van szó. A bőr érintésének hatására akaratlan lelki késztetés (Schwung) keletkezik bennünk az érintés irányába történő elmozdulásra, amely mindazonáltal elnyomva maradhat. Ekkor tulajdonképpen egy olyan *irányélmény* adódik bennünk, amelyet az érintés érzete váltott ki, és amely útmutatást tartalmaz arra, hogy milyen irányban kellene elmozdulnunk ahhoz, hogy az érintés helyére (vagy az érintést kiváltó idegen testre) találjunk. Ha nem rendelkezünk ezzel az irányélménnyel, akkor lehetetlen volna az is, hogy a kérdéses hely irányába mozdulatot tegyünk. Ha tehát azt állítom, hogy az érintés érzete „virtuális mozgás”-t vált ki bennünk, akkor ebbe azt is beleértem, hogy ezen utóbbi irányélményt foglal magában, és hogy ez az irányélmény a tulajdonképpeni valós mozgás számára iránytűként szolgálhat. Sajnálандó, hogy ennek az irányélménynek létezését korábban nem fedezték föl, hiszen nélküle sem a helymeghatározás, sem a

helyélmény nem volna lehetséges. Az irány- és a helyélmény szükségszerűen és elválaszthatatlanul összetartozik, és a kettő csak egymással karöltve hozza létre a tapintás általi látást.

Természetesen a tapintás általi látás csak azzal a föltétellel fejlődhet ki, hogy valós mozgásokban manifesztálódik. Ez igen tanulságos módon mutatkozik meg a szem általi látás kifejlődése alkalmával a csecsemőnél az első száz nap alatt: a virtuális mozgás oly mértékben fejlődik ki nála, amilyen mértékben megtanul kezével irányított mozgásokat végezni. Ezt a tényt *a virtuális és a valós mozgások összetartozásának alaptételében* fejezzük ki. Ennek értelmében térszemléletünk (amelyet tulajdonképpen a tapintás általi látáshoz tartozó virtuális mozgás tartalmaz) sem fejlődhetne ki, ha a virtuális mozgás nem manifesztálna irányított valós mozgásokban. *Irányított valós mozgások nélkül nem volna tehát térszemlélet*, és különösen nem tapintás általi látás. Megfordítva, ugyancsak nem jöhetnének létre irányított (koordinált) valós mozgások, ha a virtuális mozgás mint irányélmény nem előzné meg őket. Ez a néhány mondat a szenzualizmus kimerítő cáfolatát tartalmazza, hiszen megmutatja, hogy *a pusztán receptívként fölfogott érzékelőtevékenységből* sohasem keletkezhetsen térszemlélet. Csak mert az érzetek képesek arra, hogy egyrészt virtuális, másrészt azokat effektívvé tévő valós mozgásokat váltsanak ki, fejlődhet ki a gyermek életének első korszakában a térszemléletet (és különösen a tapintás általi látást).

5. A tapintás általi látást (illetve a weberi „helyérzék”-et) egyaránt tanulmányozhatjuk vak és a szemükkel is látó kísérleti személyeken. A vakot nevezem meg első helyen, mert ő a tapintás által látással foglalkozó kísérletek szempontjából alkalmasabb. Súlyos fogyatékoságuk következtében ő teljesen önálló vagy *tiszta tapintás általi látással* rendelkezik, amely nem csupán működni képes önmagában, hanem funkcionálnia is kell így, míg az ép szemű személy, aki a látásnak két egymással belsőleg összefüggő módjával rendelkezik, sohasem képes arra, hogy a tapintás általi látást izoláltan használja. Ha bekötik szemünket, és bőrünket megérintik egy helyen, akkor akaratlanul és öntudatlanul arra fogunk törekedni, hogy bekötött szemmel is szemünk által ragadjuk meg az érintés helyét, mégpedig anélkül, hogy a tapintás általi látást a legcsekélyebb mértékben is segítségül hívnánk. A kötés alatti használatlan látóképeség inkább a tapintás általi látásra gyakorolt – bár csekély mértékű, de – *zavaró* hatásként fog megjelenni, amely azzal a következménnyel jár, hogy a vak személy a kísérletek során a tapintás általi látásban általánosságban kifinomultabb és határozottabb képességeket mutat, mint a szemével látó, aminek nyomán a tapintás általi látást (Tastschauen) egyszerűen „vak látás”-nak (Blindschauen) szeretném nevezni. A térlátásnak tehát van egy olyan formája, amelyben a vak fölötte áll a szemmel látónak, de amelyért biztos, hogy egyetlen ilyen személy sem irigyelheti őt, és ez éppen a tapintás általi vagy vak látás.

A tudomány ezt a tényállást mindeddig nem világította meg kellőképpen, mint amiképpen egyáltalában a tapintás általi látás fogalmát sem volt képes számos sejtésszerű megközelítés ellenére mindeddig kidolgozni. Annak érdekében, hogy ez megvalósulhasson, a szemével látó személynek meg kell tanulnia mélyen beleélnie magát a vak helyzetébe, és ez messzemenően nehezebb feladat, mint amiképpen ezt némely felületesen gondolkodó ember vélheti. Az, amit mi, látók a szemünk általi látásnak nevezünk, sohasem *tisztán a szem általi látás*, hanem titokzatos módon mindig tartalmaz magában azt segítő – tudatossá nem váló – tapintás általi látást. Bár a rajzolni tanulás során tapasztaljuk, hogy látásunkat kezdetben miként terheli egyfajta ólomnehezék, amely megakadályoz bennünket abban, hogy a térbeli látványt síkra képezzük le, ennek ellenére nem válik világossá számunkra, hogy az a belső akadály, amelyet meg kell tanulnunk leküzdeni a térbelinek síkon történő ábrázolása során, éppen a tapintás általi látás. Mégis hiba volna azt hinni, hogy a rajzművésznek vagy a festőművésznek művészete gyakorlásának érdekében a tapintás általi látástól teljesen meg kellene szabadulnia, és a tisztán „szem általi látás”-t kellene elsajátítania. Erről egyáltalában nem lehet szó. A rajzművész és a festőművész sem nélkülözheti teljesen a tapintás általi látást, csak éppenséggel az megszűnik számára művészete gyakorlásának „akadály”-ként működni, és művészi alkotótevékenységét hatékonyan segítő „tanácsadó”-vá válik számára – anélkül persze, hogy számot tudna adni magának arról, miben is áll hát ez a talányos tapintás általi látás, amelynek oly sok nagyszerű inspirációt köszönhet.⁵ Röviden, hiába fordulnánk egy új

⁵ E témakörrel részletesebben lásd Palágyinak a festészet és a plasztika viszonyával foglalkozó fejtegetését a Székely Bertalanról írt monográfiájából, valamint Bogdanov Edit tanulmányát a jelen kötetben. (A fordító megjegyzése.)

Leonardo da Vincihez annak érdekében, hogy térlátásunkat két elkülönült összetevőre, a tisztán szem általi látásra és a tisztán tapintás általi látásra bontsuk föl, mivel a szétválasztás e föladata kívül esne művészetének keretein és művészi gondolkodásán. S bármily mélyen érdekeltek is a fiziológusok, továbbá a fizikusok – sőt a matematikusok – a most vázolt föladványban, és bármily sok fölvilágosítást is köszönhetünk neki a látás most taglalt két fajtája tekintetében, még ők maguk is túlságosan függnek a szemlélt tárgy „valóság”-ától (realitásától), hogysem ne hagynának cserben bennünket akkor, amikor szubjektív szemléllőképességünk titkába szeretnénk elmélyülni. Így – miután a képzőművészet nagy képviselőinek, majd a fiziológusoknak, a fizikusoknak és a matematikusoknak a tanítványaivá váltunk – fokozatosan tudatosul bennünk, hogy a térlátás egy olyan súlyos problémát rejt magában, mely a kiemelkedő elmék minden fáradozása ellenére távolról sincs még eléggé tisztázva. Ennek során ráadásul az „idő szemlélete”-ről ideiglenesen még teljesen hallgatunk is, mivel nem szeretnénk problémánkat rögtön a kezdetben még bonyolultabbá tenni, bár könnyen belátható, hogy a tér és az idő szemlélete bensőségesen összefügg egymással, és nem választhatóak tartósan ketté.

Az, hogy kifejezetten nehéz térlátásunk két komponensét, a tapintás és a szem általi látást tisztán elkülöníteni egymástól, egyébként egyáltalában nem meglepő. A látás e két módja már a gyermekkor legkorábbi szakaszában, amikor is a tudat még nem ébredt föl, egymással oly bensőségesen összekapcsolódott, hogy nálunk, szemünkkel látó személyeknél elkerülhetetlenül mindig közösen működnek, mintha összenőttek volna. Ebben az egységben pedig a szem általi látás oly mértékben túlsúlyban van, hogy a tapintás általi látás mintegy Hamupipőke-szerűen folytonosan mély árnyékban marad, úgyhogy hozzájárulása a szem általi látáshoz a lélek bűvárainak figyelmét a kezdetektől fogva elkerülte. Amiképpen napfölkeltkor az éjszakai ég valamennyi csillaga elhalványul, és amiképpen a nappali fényben valamennyien láthatatlanná válnak, úgy akadályozza meg szemünk általi észlelésünk – annak uralomra jutásától életünk végéig –, hogy az a mélyen rejtekező támogatás, amelyet a tapintás általi látástól kap, tudatossá váljék. S ez az oka annak, hogy nem vetjük föl a következő nagy problémát: Miképpen működik a tapintás általi látás valamennyi szemünk által történő észlelésünkben? Miképpen állapíthatjuk meg elkerülhetetlen hozzájárulását valamennyi szemünk általi észlelethez? Miképpen különíthetjük el a tisztán szem általi látás komponensét a tisztán tapintás általi komponenstől, és miképpen határozhatjuk meg e két összetevő egymáshoz való viszonyát?

Szeretnénk azt is egyből jelezni – amennyire ez a vizsgálódás kezdetén lehetséges –, hogy mily irányban próbálkozunk e probléma megoldásával. A tapintás általi látás és a szem általi látás között *az ellentétességnek és az egymás kölcsönös kiegészítésének az a viszonya áll fönn, melyet röviden polaritásrelációnak nevezünk*. Szokásosan úgy véljük, hogy az ellentéteknek ki kell „zárniuk” egymást, és hogy azok minden tekintetben „ellenségesen” állnak szemben egymással, és egy ilyen kifejezetten hamis fogalomértelmezés következtében eltorlaszoljuk az utat lelki képességeink – és egyúttal a természeti folyamatok – megértéséhez. Azt, hogy a tapintás és a szem általi látás milyen értelemben egészítik ki egymást, és hogy milyen értelemben ellentétes jellegűek, csak lépésről lépésre tárható föl. Ami a látás e két típusának egymást kiegészítő viszonyát illeti, az az általános tapasztalatból jól ismert, és általában úgy fejezzük ki, hogy amíg a tapintóérzék „közelható érzék”, addig vele szemben a szem általi látóérzék „távolható érzék”, azaz az előbbi csupán a testünkhöz közeli térbeli viszonyok föltárására alkalmas, míg a másik mintegy szárnyalni képes, és a tér mérhetetlen távolságait nyitja meg számunkra. Éppen ezért a térszemlélet e két formáját teljeséggel „hasonló jellegű”-nek tartjuk, úgyhogy meglepőnek tűnik, ha a kettő között polaritásviszonyt kell föltételeznünk, miközben már a „közelható érzék” és a „távolható érzék” primitív kifejezései is valamilyen homályos ellentét megsejtésére utalnak. S bár a tudomány e polaritás megragadását sokoldalúan előkészítette, sohasem mondta ki, mivel sohasem volt képes az izolált tapintás általi látás (a vak látás) fogalmáig eljutni. Az itt leküzdendő nehézség csak fokozatosan tűnik föl. Most csupán azt az utat szeretném előzetesen megmutatni, amelyen e két poláris szemléllőképességhez eljutunk.

A látás most tárgyalt két típusának ellentétét némileg nyomon követhetjük, ha a *szemmozgás* sajátos jellegét a *végtagok mozgásával* összevetjük. A szemnek semmi mással össze nem

hasonlítható, különös helye van szervezetünkben. Úgy mozog a szemüregben, mint egy gömbcsuklóban, egy szilárd középpont körül *forogva*. Ezzel szemben a testrészek inga jellegű, végeredményében *előre haladó* mozgást végeznek. Már ezek a mozgásformák polaritást sejtetnek, amely azonban csak akkor válik közvetlenül láthatóvá, ha a szem általi és a tapintás általi látás *virtuális* mozgásait összehasonlítjuk. Mielőtt azonban közelebbről foglalkoznánk ezzel, szeretnénk a tapintás általi látást alaposabban körülírni, és nevezetesen azokat az idetartozó tényeket hangsúlyozni, amelyeket a fiziológusoknak köszönhetünk.

6. Jóllehet, a fiziológusok a látás és különösen a tapintás általi látás fogalmával mindeddig nem foglalkoztak, mégis számos érdekes kísérletet és megfigyelést végeztek e területen, mintha magát a térlátás tanát szándékozták volna kidolgozni. E. H. Weber (1829)⁶ egyszerűsége által meglepő, eredeti módszert gondolt ki arra, hogy a „helyérzék” kifinomultságát vagy pontos voltát az emberi bőr különböző részein meghatározza. Klasszikus kísérlete, amelyben egy körző két letompított hegyét a kísérleti személy bőrének különböző helyeire helyezte, jól ismert. A körző két végét célszerűen le kell köszörülni, hogy csupán érintés- és nyomásérzetet, és ne fájdalomérzést keltsenek. A kísérlet során a kísérleti személy teljesen passzívan viselkedik, elegendő csupán, hogy az érintett bőrfelületet szemével ne észlelhesse, és hogy mindenkor információt adjon arról, hogy vajon két elkülönült körzőhegyet különböztet-e meg, vagy csupán egyet érez. Mert ha a bőrt két szomszédos helyen éri érintés, akkor azok oly közel lehetnek egymáshoz, hogy egymásba olvadnak, és már nem lesznek megkülönböztethetők. A kérdés éppen az, hogy az összeolvadás érdekében mennyire közel kell egymáshoz közelíteni a körző hegyeit. Weber maga a következőket mondja erről: „Midőn a körzőt kezdetben jobban, azután egyre kevésbé nyitottam ki, végül eljutottam a körzőszárak végének azon távolságáig, amikor a két benyomódás már elkezdte egyetlen benyomódás érzetét kelteni. Ám a megfigyelő még ezután is meg tudta állapítani, hogy a körzőhegyeket összekötő szakasz vajon testének és testrészeinek hosszirányába vagy azokra merőlegesen esik-e. Bár csak *egyetlen* benyomódást érzékelt, ám úgy tűnt, mintha az érintett bőrrésznek hosszúsággal rendelkező alakja volna... Ha följegyeztem, hogy a körző két vége milyen távolság esetén okozott még két megkülönböztethető érintést, vagy legalábbis a körző szárai által kijelölt irány milyen távolság esetén volt még meghatározható... áttekintést kaptam a tapintóérzet kifinomultságáról, amennyiben az helyérzékként nyilvánul meg.”⁷ A legkifinomultabb helymegkülönböztetésre a nyelvhegy és az ujjbegyek voltak képesek, a legtompább a hát közepe, a felsőkar és a combok felső része volt.

Később (1852-ben)⁸ Weber kifejlesztett egy még egyszerűbb módszert a bőr „helyérzék”-ének vizsgálatára, amelynek során a kísérleti személyt csak *egyetlen* hegygel érintette meg, ám tőle nem passzív viselkedést várt el, hanem azt kérte, hogy az érintés helyét egy másik hegygel próbálja meg eltalálni. A filozófus számára éppen ennek a jelentős mértékben leegyszerűsített kísérletnek van jelentősége, mivel a tapintás általi látás problémáját minden mellékhatástól megtisztítva állítja elénk. Annak a ténynek fényében ugyanis, hogy a kísérleti személy az érintés helyét nem látta, ám mégis képes volt azt bizonyos közelítéssel megtalálni, elementáris erővel vetődik föl az e teljesítmény *lelki gyökerére* (*seelische Wurzel*)⁹ vonatkozó kérdés, mely egyben a

⁶ Weber „Tastsinn und Gemeingefühl” című írásának 524. oldalán visszautal 1829-es kísérleteire, melyekről eredetileg egy latin nyelvű tanulmányban számolt be. Később, a *De pulsu, resorptione, auditu et tactu annotationes anatomicae et physiologicae auctore Ernesto Eenrico Weher* című, Lipcsében 1834-ben kiadott, szintén latin nyelvű kötetében e kísérletek eredményeit újra kiadta. Mivel Palágyi az itt következő sorokban a „Tastsinn und Gemeingefühl”-ből és nem ebből az 1829-es munkából idéz, minden bizonnyal Weber itteni visszautalása alapján adta meg az 1929-es évszámot. (A fordító megjegyzése.)

⁷ Eredetiben: E. H. Weber: „Tastsinn und Gemeingefühl” (lásd fentebb) 525. o. (A fordító megjegyzése.)

⁸ Weber 1852-ben csak egyetlen tanulmányt közölt: E. H. Weber: „Über die Raumsinn und die Empfindungskreise in der Haut und im Auge.” In *Berichte der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Mathematisch-Physische Klasse*. Jahrgang 1852, 85–164. o.

(<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015064505798;view=1up;seq=95>) (A fordító megjegyzése.)

⁹ Mint már jeleztük, „lelki”-nek következetesen a „seelisch”-t, illetve a más tanulmányokban hasonló terminológiai értelemben szereplő „animal/animalisch”-t fordítottuk, és sohasem a „psychisch-t”, mivel ez utóbbi a vitálisához sorolt előbbivel szemben Palágyinál a szellemi-tudati szférához való tartozást jelenti, és így a „seelisch”-nek, illetve az „animal/animalisch”-nak kifejezetten ellentéte. (A fordító megjegyzése.)

térszemléletünkkel kapcsolatos teljes problémakomplexumot is magában foglalja. Egy nagy fiziológus ily módon kísérleteivel indíttatást adott ahhoz, hogy azon élményeink szenzualista tanát, amelyeken a külvilágról való tudomásunk nyugszik, alapvető revízió alá vegyük, és az észlelet új tanát alkossuk meg. Sajnos a filozófia e nagyszabású kezdeményezésnek csak korlátozott mértékben volt képes megfelelni, úgyhogy az ezzel kapcsolatban szükséges szellemi alkotómunkát messzemenően nagyobb részében még pótolnia kell.

Térlátásunk egészen nyilvánvalóan tapintóérzeteinkben gyökerezik, amivel persze nem állítjuk azt, hogy ezek az érzetek közvetlenül információval szolgálnának a térről magáról. Érzeteken vagy szenzuális benyomásokon pusztán minőségi jellegű élményeket értünk, és ilyenből sohasem keletkezhet térlátás. A minőségi jellegű élmények éppenséggel nem „rendélmény”-ek, és a jelenségek térbeli egymásmellettiége csak ilyen utóbbi típusú élmények révén tárulkozhat föl számunkra. A következő jelentőségteljes kérdés adódik tehát: a jelenségek mely kategóriáját szabad rendélményként tárgyalnunk? A kérdés nem válaszolható meg könnyen, ám a weberi kísérletek útmutatást tartalmaznak a megoldáshoz. Nevezetesen az 1852-es kísérletekben egy olyan irányított mozgást kell kivitelezni, amely az érintés helyét hozzávetőlegesen eltalálja. Tehát már csak azt kell eldöntenünk, hogy melyik az a tisztán lelki jellegű mozzanat, amelyre egy adott mozgás meghatározott irányban való kivitelezéséhez szükség van. Mármost néha olyan jól észrevehető mozgáskészleteket (virtuális mozgásokat) élünk meg, amelyek ugyan kivitelezetlenül maradnak, azaz megőrzi tisztán lelki jellegüket, ám mégis magukban foglalják a megvalósulatlanul maradt mozgás *iránybeli meghatározottságát*. Ezzel a fölismeréssel pedig megteesszük a döntő pozitív lépést a térlátás nagy problémájának megoldása felé.

Azt, hogy ez az első és döntő lépés helyes, a meghamisíthatatlan életöszön erősíti meg számunkra. Igencsak kedvezőtlen volna életünk megőrzésének lehetősége szempontjából, ha azok az idegen érintések, amelyek testünket bőrünk egy adott pontján illetik, nem ébresztenének föl bennünk válaszként mozgáskészítést (virtuális mozgást), és teljeséggel képtelenek volnánk olykor elhárító mozdulatot tenni a veszélyeztetett bőrfelület irányában. Az embertípusú élet egyáltalában nem maradhatna fönn tartósan, ha a bőrön adódó idegen érintések nem keltenének bennünk olyan lelki jellegű mozgáskészítéseket, amelyek vészhelyzetben olykor a nekik megfelelő elhárító mozgásokban is realizálódnak. Amennyiben így a virtuális mozgás elementáris szükségességét az élet számára fölismerjük, minden olyan kétely, mely létezésével kapcsolatos, elenyészik. Nos, mivel az érintés helyére irányuló virtuális mozgások azok az alapvető élmények, amelyeken térlátásunk nyugszik, az előbbieken bemutattuk az élet szempontjából szükségszerű voltát annak, hogy a tapintóérzet a tapintás általi látás lényegesen más természetű élményébe vezessen át.

Ám még egy további fontos lépést is tehetünk. Az emberi élet megőrzése szempontjából ugyan elengedhetetlen, ám messze nem elégséges az, hogy a bőr által elszenvedett idegen érintések megfelelő virtuális (és olykor valóságos) mozgásokat keltsenek, mert ezen túl arra is szükség van, hogy még mielőtt az idegen érintés a bőrt elérné, megfelelő elhárító mozdulattal védekezzünk ellene. Erre azonban a tapintás általi vagy vak látás már nem képes. Éppen ezért van szükség arra, hogy azt kiegészítse a szem általi látás, amely a virtuális mozgásoknak lényegesen más természetű (poláris) rendszerére alapozódik, mint amiképpen oly szépen szemlélteti ezt a szem általi látáson alapuló elhárító és támadó mozdulatok harc művészete. Így tehát újra azon nagy probléma előtt állunk, hogy miképpen egészíti ki egymást a tapintás és a szem általi látás.

Talán kifejezhetjük itt azon reményünket, hogy a fiziológusok majd a jövőben a tapintás és a szem általi látás kérdését egymással szoros kapcsolatba hozzák, és oly gyümölcsöző kísérleti módszerükkel egyáltalában a látás nagyszerű problémájának vizsgálatához komolyan hozzáfogjanak. Ehhez mindenelekőt a (helyérzéssel foglalkozó) Weber-féle kísérletek újfajta és szisztematikus átalakítására volna szükség, mégpedig azzal a kifejezetten tervszerű céllal, hogy azokat az észlelés tanának fundamentumává tegyük, azaz hogy a tapintás általi látás kutatására alkalmazzuk őket. Ennek során kísérleti személyekként túlnyomórészt vakokat kellene alkalmazni, részben azért, mert a vakok azok, akik tisztán tapintás általi látással bírnak, de részben azért is, mert a kísérletet végző kutató csak a vakokkal érintkezve válhat képessé arra, hogy a tisztán tapintás általi látás fogalmát mint a térszemlélet minimális alapját kidolgozza. Természetesen nem szabad

megelégednünk a fentiekben tárgyalt két Weber-féle kísérleti eljárással, sőt ugyanezeknek kiváló kutatók hosszú sora által történt eddigi továbbfejlesztéseivel sem, hanem azon múlik a dolog, hogy kifejtésre kerüljön a vakok számára a *tapintás általi látás szabályszerű iskolája*, annak érdekében, hogy a tapintás általi látás képességének végső határait kiderítsük. Azt, hogy milyen jelentőséggel bírhat ez a tárgy a „vakok neveléseméleté”-re, nem szükséges mondanunk. Ám még nagyobb jelentőséget kellene nyernie a tisztán szem általi látás tana számára, mivel egy valódi fiziológiai „optika” kidolgozása csupán egy fiziológiai „haptika” („tapintástan”) párhuzamos kidolgozása révén lehetséges.

Azt, hogy milyen irányban kellene e haptikának haladnia, megmutatja a következő fejtegetés. A vak látás magában foglal egy olyan képességet, amely annak felel meg, amit a szemükkel látók esetében „szemmérték”-nek szoktunk nevezni. A pontok közötti távolságok vakon történő megbecslésének vizsgálatára a következő módszer volna alkalmazható. Érintsünk meg időben egymás után két pontot egy vak személy bal tenyerén, és kérjük meg, hogy a jobb kezével *a)* érintse meg a megfelelő pontokat egy másik vak személy bal tenyerén, *b)* vagy szemléltesse a nála megérintett két helyet egy korábban alkalmasan előkészített papírlapon egy ceruza segítségével. Természetesen el lehet végezni hasonló kísérleteket három ponttal is, amelyekben már az irány- és a szögműkönségek megbecslése is vizsgálható. Továbbá a pontkísérletek vonalkísérletekkel is helyettesíthetők, amelynek során a vakot arra kérjük, hogy a kézfejére rajzolt egészen egyszerű idomot (háromszöget, négyszöget, kört) egy másik vak személy kézfelületére vagy egy papírlapra vigye át. Némi fantáziával ily módon egész geometria- és rajzkurzus dolgozható ki a vakok részére, és ami nem kisebb jelentőségű: a szemmel látó számára ez úton új megvilágításba kerülhet a tapintás általi látás, és ennek következtében a „tisztán fény általi látás”.

7. Ha kielégítő módon meggyőződünk arról, hogy a vak a maga számára a térfölfogás lényeges elemeit (így a helyet, a hosszúságot, az irányt, a dimenziót és az alak képzetét) kialakíthatja, és ennek következtében – amennyiben a szükséges szellemi képességekkel rendelkezik ehhez – a tér tudományába (a geometriába) nemcsak bevezethető, hanem annak magasabb rendű problémáiban is otthonossá válhat, akkor megszabadulunk attól a komoly előítéllettől, melynek a térfölfogás tekintetében szokásosan foglyai vagyunk. Mert rendszerint a szem általi látás hegemoniájának, a szem imperializmusának erős befolyása alatt élünk: oly mértékben a szem emberei vagyunk, hogy ezáltal térészlelésünk – sőt, egyáltalában valamennyi észleletünk – *életforrásának* megítélésében súlyos tévedések áldozatává válunk, s nevezetesen azt a mélyen gyökerező problémát egyáltalában föl sem vetjük, hogy pl. *milyen élmények révén szerzünk tudomás a térről és az időről*. Sajnos ma a természettudomány és a matematikai is ebben a kevésbé irigylésre méltó szituációban található.

Pedig különösen a fiziológia volna abban a helyzetben, hogy a fent jelzett módon fontos adalékokat szolgáltasson a tér észleletének új tanához. Nyomatékosan rámutathatna arra, hogy bár tapintásérzeteink ugyan térfölfogásunk szükséges *előfeltételeit* képezik, ám az sohasem alakulhatna ki, ha nem volnánk képesek irányított mozgásokat végezni. Az érintések passzív érzékelésének képessége teljességgel fölösleges és értelmetlen volna, ha nem rendelkeznenk azzal a képességgel is, hogy mozgást fejtünk ki a megérintett hely irányában, és az itt található idegen testet *aktívan* megérintsük és megragadjuk. Ennek alapján pedig oly mértékben nyilvánvaló, hogy a tapintás során kettős érintésélménnyel rendelkezhetünk – *passzívv*al a puszta megérintettség esetén, és *aktív*val a mozgó megragadásban –, hogy csodálkoznunk kell azon, miért nem mondja ki e kettő összetartozásának elvét a tudomány, és miért nem jellemzi a tapintásérzetet *egy passzív és egy aktív mozzanatból álló kettős élményként*, ami egyúttal azt is jelentené, hogy a normál tapintóképeség a végtagok aktív mozgatásának képességét már előfeltételezi. Ezzel viszont már azt is kimondtuk, hogy a tér észlelete kettő előfeltételen nyugszik: 1. az érintésérzet iránti fogékonyságon; 2. a végtagok mozgatásának képességén és különösképpen a megragadó érintés érzetén, mivel csak e kettő egyesítése hozza létre a passzív-aktív tapintóképeséget. Ha ez megállapítást nyer, akkor az is világossá válik, hogy a tér fölfogásának képessége nem gyökerezhet sem egyoldalúan a passzív megérintettség élményében, sem egyoldalúan az önmozgatásban és az aktív érintésben, hanem csupán e két képesség titokzatos kapcsolatában. Hidat kell tehát verni az érzettől az irányított önmozgatáshoz: annak érdekében, hogy a térfölfogás megérthető legyen, be kell illeszteni az ember

szenzuális és motorikus képessége közé egy köztes képességet, és ez a köztes képesség éppen a *látás*. S mivel elsőként a vakok térfölfogására korlátozódunk, ez a látás mindenekelőtt a *tapintás általi látásra* igaz.

A látás (das Schauen) minden tekintetben sajátos lelki képesség, melyet érzetek – mindenekelőtt érintésérzetek – keltenek föl bennünk: annyiban vagyunk látók (schauend), amennyiben érintésélményeink vannak. A lelki átmenet pedig még azelőtt történik, hogy az érintés tudomásunkra jutna, azaz még azelőtt, hogy olyan *szellemi észlelési aktust* realizálhatnánk, melynek segítségével a megérintettség állapotához viszonyulhatnánk. Ezzel azt is állítjuk, hogy az átmenet az érzettől a látáshoz a másodperc parányi töredéke alatt történik, és ez egyúttal azt is érhetővé teszi, hogy miért oly nehéz tudatunkkal a látományélményt (Schauungserlebnis)¹⁰ az érzetélménytől (Empfindungserlebnis) elkülönülten megragadni. Egyáltalában véve, a külvilág észlelésének alapjául szolgáló élmények tana azért tartalmaz súlyos nehézségeket, mert kidolgozásának érdekében *olyan lelki folyamatokra* kell ráeszmélnünk, *amelyek a másodperc parányi töredéke alatt zajlanak le bennünk*.

Viszonylag könnyebb a látományt (Schauung) az azt alkalomadtán követő reális mozgástól elhatárolni, hiszen a ténylegesen kivitelezett mozgás teljesen a külvilághoz tartozó folyamat, míg vele szemben az előbbi tisztán belső – azaz lelki – esemény. Mivel azonban a pusztán látás (s különösen a szem általi látás!) általában nem eredményezi a végtagok mozgatását, egyáltalában nem tudatosul bennünk, hogy a látomány egészen jól átmehetne ilyen mozgatásba, sőt, hogy ez az élmény maga olyan élmény, melynek természetéhez tartozik, hogy belsőleg előkészítsen alkalmasint végrehajtásra kerülő valóságos mozgásokat. Mindezek nyomán az a célszerű, ha a látás tanának kiindulópontjául mindenekelőtt nem a szem, hanem a tapintás általi látást tesszük meg, hiszen a testünk bőrét illető érintések oly könnyen keltenek bennünk mozgásra irányuló késztetést, hogy akarati aktusra van szükség annak elnyomásához. Ha egy adott, egyedi látományunk igen rövid időtartamú, akkor persze egyáltalában nem vesszük észre ezt a késztetést, ám ha tartós, akkor egy olyan sajátos állapotba kerülünk, amelyben belső lendületet és ezzel egyidejűleg illúziót élünk meg: úgy érezzük, mintha már ténylegesen is mozognánk, mialatt a valóságban még mozdulatlanul maradunk. A pusztán „látszólagos” vagy „elképzelt” mozgás ilyen állapotai azok, amelyek legkönnyebben vezetnek el a „virtuális mozgás” élményének fölfedezéséhez, mely virtuális mozgás azután az őt alkalomadtán követő valóságos mozgás számára iránytűül szolgál, és tulajdonképpen nem más, mint maga a *látomány*.

Kiegészítésképpen szeretném itt még megjegyezni, hogy a virtuális mozgások a mindennapi életben rendkívüli jelentőségre tehetnek szert; különösképpen akkor, ha olyan indulatok támasztják alá, amelyek intenzitást kölcsönöznek nekik. Az indulatok, illetve a „kedély változásai” ugyanis olyan mozgáskényszert hordoznak, amelynek révén a látomány vagy virtuális mozgás igen könnyen valóságos mozgásba mehet át. A gyakorlati életben pedig rendkívüli jelentősége lehet annak, hogy az indulatokban található mozgáskényszert legyőzzük, és megőrizzük a pusztán látományállapotot (azaz a virtuális mozgást). Így a küzdelem az indulatok hajtóereje és az akarat között annak érdekében, hogy fönnmaradjon az az állapot, amikor a látomány nem indukál még valóságos mozgást, különösen jó alkalommal szolgál arra, hogy ezen utóbbit fölfedezzük, és megbizonyosodjunk arról, hogy ténylegesen léteznek olyan belső állapotok, illetve élmények, amelyeket joggal tárgyalhatunk a valóságos mozgásokat szorosan határoló „virtuális mozgás”-ként. Erre gondolva pedig a virtuális mozgásokat képszerűen mint „a lélek kijárat kapujánál megjelenő élmények”-et, illetve röviden mint „kijárat élmények”-et jellemezhetnénk. Az érzetek ezzel szemben olyan élmények, amelyek „a lélek bejárat kapu”-jánál keletkeznek, s amelyeket ezért „bemeneti élmények”-nek is nevezhetnénk. Ezek a képszerű leírások jó szolgálatot tesznek, hiszen közelebb hozzák hozzánk az érzet és a látomány (vagy virtuális mozgás) ellentétességét, illetve polaritását, és hozzájárulnak ahhoz, hogy szellemünk megszabaduljon attól a súlyos szenzualista előítéllettől, mely szerint a léleknek csupán bemeneti élményei volnának, és nem rendelkezne

¹⁰ Palágyinál a „Schauung” kifejezés önállóan szerepelve határozott – a „Schauen”-tól és az „Anschauung”-tól stb. kifejezetten különböző – terminológiai jelentéssel bír a „látomás”, a „látvány” és némileg az „előrelátás” értelmében. A fordításaként itt használt „látomány” szót magyar nyelvű írásaiból vettük át. (A fordító megjegyzése.)

egyúttal kimeneti élményekkel. Csak ha előbb túllépünk az előítéleten, hogy a lélek egy olyan zsákutca, melynek pusztán bemeneti élményei vannak, miközben nincsenek kimeneti élményei, leszünk szellemileg kellően fölkészülve arra, hogy megfontoljuk a kérdést, mily élményeken nyugszik térfölfogásunk.

